

Artikel

Inclusieparadox en de kunst van het opmerken: aandacht voor wat zich tussen de regels afspeelt

19 november 2025

Door: Rob van der Poel & Corina van Doodewaard

Bron: NIVOZ.nl

[Link](#) naar het originele artikel bij Nivoz

Wat vraagt inclusie van onderwijs en van de pedagogische vaardigheden van leraren die met een klas vol verschillende kinderen te maken heeft? Vanuit haar ervaring als opleider van docenten lichamelijke opvoeding bij Windesheim deed Corina van Doodewaard al eens een promotieonderzoek, *Paradoxes of Inclusive Teaching Practices and the Beautiful Between* (2022), een aansporing om de ambiguïteit in het leven te omarmen en het potentieel van de (derde) ruimte te openen. Maar hoe dan? In haar meest recente onderzoek zet ze een volgende stap: over de kunst van het opmerken en het dagelijks oefenen van pedagogische gevoeligheid.

De afgelopen jaren heeft Corina van Doodewaard met collega's onderzocht wat inclusie in het onderwijs werkelijk vraagt van leraren, voorbij de beleidsretoriek, voorbij het ideaal van efficiënt differentiëren en gelijke kansen. In haar proefschrift liet ze zien hoe pogingen tot inclusie vaak verstrikt raken in tegenstrijdigheid. Leraren willen elk kind recht doen, maar opereren in systemen die voortdurend onderscheid maken tussen adequaat en niet-adequaat presteren. In veel situaties leidt inclusie daarmee impliciet tot exclusie, alle goede intenties ten spijt.

Corina vertaalde haar inzichten vanuit het proefschrift naar een pedagogisch perspectief. Het werd een pleidooi voor het omarmen van ambiguïteit en voor het betreden van een derde ruimte: een open, relationele ruimte waarin de leraar niet probeert het verschil *te managen*, maar het verschil *ontmoet*. In het NIVOZ-interview uit datzelfde jaar - [Over gevangen zitten in inclusieparadoxen](#) - lees je hierover terug.

Het meest recente onderzoeksartikel dat Corina van Doodewaard samen met Annelies Knoppers en Ramón Spaaij schreef, [Practicing the Art of Noticing in Physical Education](#) (British Educational Research Journal, 2025), bouwt hierop voort. Het onderzoekt hoe docenten lichamelijke opvoeding, juist in hun dagelijkse handelen, de 'kunst van het opmerken' kunnen oefenen als een manier om met die ambiguïteit om te gaan.

De paradox van goedbedoelde inclusie

Ook dit onderzoek laat zien hoe goedbedoelde vormen van inclusie vaak nieuwe uitsluitingsmechanismen oproepen. Denk aan het indelen van leerlingen in niveaugroepjes, het laten voordoen door 'de beste' leerlingen of het gericht stimuleren van wie 'nog een stapje hoger kan'. Wat inclusief bedoeld is - differentiëren naar niveau, kansen creëren - blijkt vaak gestoeld op normatieve ideeën van adequaatheid en efficiëntie (vgl. Bourke, 2019; Van Doodewaard et al., 2018, 2021).

In het artikel staat bijvoorbeeld een gymsituatie beschreven waarin een meisje, Sylvie, liever op een lager niveau oefent samen met haar vriendin Aisha. De docent, overtuigd van haar talent, moedigt haar aan hoger te springen. Wat hij niet ziet, is dat Sylvie niet uit gemak kiest, maar uit *relationaliteit*: ze voelt zich thuis in het samenspel met Aisha. Zo laat dit kleine moment zien hoe *het streven naar vooruitgang ook verbondenheid kan overschrijven*.

De kunst van het opmerken

Om met zulke paradoxen te leren omgaan, wordt inspiratie gehaald uit werk van de antropologe Anna Lowenhaupt Tsing, in het bijzonder haar met prijzen overladen boek [The Mushroom at the End of the World](#) (2015). Daarin beschrijft zij hoe leven altijd doorgaat 'in de ruïnes' van systemen die zijn uitgeput, hoe nieuwe vormen van verbondenheid ontstaan wanneer mensen *leren opmerken* wat nog leeft in het restmateriaal van oude structuren.

Die metafoor van de *ruïne* blijkt verrassend vruchtbaar voor onderwijs. Ook de school is immers een productieplek geworden, gericht op output, meetbaarheid en normalisering. Maar juist binnen die 'ruïnes' kunnen leraren nieuwe betekenissen laten ontkiemen als ze durven *vertragen*, *luisteren* en *anders kijken*.

Juist binnen die 'ruïnes' kunnen leraren nieuwe betekenissen laten ontkiemen als ze durven vertragen, luisteren en anders kijken.

De onderzoekers noemen dat *the art of noticing*, de kunst van het opmerken: een reflexieve houding van nieuwsgierigheid, waarin de leraar aandachtig wordt voor wat zich *tussen de regels en lichamen* afspeelt. Niet als techniek, maar als pedagogische gevoeligheid, een manier van zijn.

Composteren als onderzoekspraktijk

Om deze opmerkelijke houding verder te onderzoeken, gebruikten de onderzoekers een *composting narrative approach* (Hohti & Tammi, 2024). Ze verzamelden verhalen van Nederlandse docenten en herlazen data uit eerdere studies. Daarin zagen ze hoe leraren voortdurend navigeren tussen beleidsdruk en menselijke complexiteit. In plaats van paradoxen op te lossen, leidde deze praktijk tot de vraag: wat als we deze verhalen zouden composteren?

Composteren betekent de rommelige, vaak tegenstrijdige ervaringen niet weggooien, maar laten gisten als grond voor nieuw denken.

Composteren betekent de rommelige, vaak tegenstrijdige ervaringen niet weggooien, maar laten gisten, als grond voor nieuw denken. Zo ontstonden drie sporen van pedagogische oefening, drie manieren waarop leraren de kunst van het opmerken in praktijk kunnen brengen: *twijfelen, navigeren en verwonderen*.

Twijfelen betekent: jezelf bevragen op de vanzelfsprekendheid van goedbedoelde handelingen. Een docent die bang is om 'onbedoeld te discrimineren' laat zien hoe twijfel een vorm van ethische alertheid kan worden. Niet weten, maar wél luisteren, dat is de eerste stap in inclusief handelen.

Navigeren verwijst naar het zoeken van wegen in meertalige en meerstemmige klassen.

Een mooi voorbeeld is de 'stille gymles' van een docent met gehoorbeperking, waarin leerlingen met koptelefoons communiceren zonder woorden. Het spel wordt stiller, maar de aandacht scherper. De ruimte zelf leert spreken.

Verwonderen ten slotte gaat over het toelaten van niet-weten bij aanstaande leraren.

In plaats van zich te voegen naar de normen van hun stagebegeleiders, kunnen ze leren om stil te vallen, om te voelen wat de situatie vraagt, niet wat het protocol voorschrijft.

Deze drie sporen tonen hoe ambiguïteit een bron van vernieuwing kan zijn. Niet de oplossing telt, maar het openhouden van de vraag.

Van derde ruimte naar dagelijks oefenen

Waar Corina's eerdere werk de derde ruimte beschreef als een symbolische plek tussen uitsluiting en inclusie, laat dit recente onderzoek zien dat die ruimte niet elders ligt. Ze ontstaat in het moment dat een leraar *opmerkt*, in het aarzelende gesprek, in een onverwachte gebeurtenis, in de stilte na de salto.

De 'kunst van het opmerken' verplaatst de locus van verandering. Van beleid naar praktijk, van structuur naar sensibiteit, van 'inclusie organiseren' naar 'inclusie beleven'. Ze vraagt om een andere pedagogische tijd en ruimte. Trager, relationeler, minder zeker. Zoals Donna Haraway (2016) zegt: *'Staying with the trouble.'* Niet weggelopen van de rommel, maar erin blijven, nieuwsgierig naar wat daar wil groeien.

Niet weggelopen van de rommel, maar erin blijven, nieuwsgierig naar wat daar wil groeien.

Een uitnodiging

De 'kunst van het opmerken' leidt tot een uitnodiging om aanwezig te zijn en te blijven. Om de ruis, de stilte, de weerstand en de verwarring als materiaal van pedagogisch leven te zien, niet als obstakels. Daarin verschuift inclusie van een beleidswoord naar een dagelijkse oefening in menselijkheid. Misschien is dat waar onderwijs begint. In het moment dat we durven zeggen: *'Ik weet het niet precies, maar ik zie iets nieuws ontstaan.'*

Referenties

- Bourke, T. (2019). *Professionalism and teacher education*. Springer.
- Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble*. Duke University Press.
- Hohti, R., & Tammi, T. (2024). *Composting storytelling: An approach for critical (multispecies) ethnography*, *Qualitative Inquiry*, 30(5), 595–606.
- Tsing, A. L. (2015). *The Mushroom at the End of the World*. Princeton University Press.
- Van Doodewaard, C. (2022). *Paradoxes of Inclusive Teaching Practices and the Beautiful Between*. Utrecht University.
- Van Doodewaard, C. (2022). *Over gevangen zitten in inclusieparadoxen, het omarmen van ambiguïteit en de potentie van een derde ruimte*. NIVOZ.nl.
- Van Doodewaard, C., Knoppers, A., & Spaaij, R. (2025). *Practicing the Art of Noticing in Physical Education*, *British Educational Research Journal*.